

VAN BELANG VOOR DE RADIOLOGIE, MAAR (BIJNA) VERGETEN

Een scherpe waarneming en haar gevolgen

Kees Simon

Frans Zonneveld

In deze serie zetten Kees Simon en Frans Zonneveld mensen en gebeurtenissen in de spotlight die zich in en rond de radiologie hebben afgespeeld en van belang zijn geweest voor de radiologie, maar minder in de belangstelling hebben gestaan. Aflevering 6: De anatomische les van dr. Nicolaes Tulp.

Nog niet zo lang geleden verschenen enkele bijdragen in de Nederlandse radiologische literatuur, waarin het schilderij *De anatomische les van dr. Nicolaes Tulp* van Rembrandt van Rijn (1606-1669) als metafoor werd gebruikt voor de activiteiten in ons vakgebied.¹⁻⁴ Het voorblad van het winternummer van MemoRad 2018 werd zelfs opgesierd met een detail van het schilderij (zie *figuur 1*).

Metafoor

Je kunt je afvragen of deze metafoor door hen op de juiste manier werd gebruikt. Want, zo schrijft de chirurg en

Figuur 2. Uitsnede van het schilderij 'De anatomische les van Dr Nicolaes Tulp'. Met zijn rechterhand onthult Dr. Tulp de spieren die de vingers bewegen, terwijl zijn linkerhand de verwachte beweging van de vingers aangeeft. Nadere verklaring: zie tekst. (fotografie: Mauritshuis, Den Haag)

Figuur 1. Voorblad Memorad 2018 (winternummer).

oud-hoofdredacteur van het tijdschrift *Plastic and reconstructive Surgery* Robert M Goldwyn (1930-2010), "the 'Anatomy Lesson' is not a lesson in anatomy".⁵ Een op het eerste gezicht nogal boude uitspraak. Hoe kwam hij daaraan?

Een scherpe waarnemer

Het bijzondere is nu dat de aanleiding voor deze uitspraak een bewering is van een in onze vereniging zeer bekende radioloog. Als kritisch beoordelaar van beelden, zoals een radioloog betaamt, constateerde hij enkele discrepanties (fouten) in de weergave van de anat-

omie van het spierstelsel van de geprepareerde onderarm (zie *figuur 2*). Het gaat om Wertheim Salomonson (1864-1922), grondlegger en erelid van de NVvR. (zie *figuur 3*). In een gesprek met de tot zijn kennissenkring behorende schrijver en historicus Eduard van Biema (1858-1942) heeft hij het een en ander naar voren gebracht. Deze heeft het in 1900 verwerkt in een publicatie.⁶

Hij schrijft:

Le tableau est trop connu pour qu'il en faille donner la description. Qu'on me permette, toutefois de placer ici une remarque;

Figuur 3. Prof. dr. J.K.A. Wertheim Salomonson (1864-1922).

elle est de mon savant ami le Dr. Wertheim Salomonson, professeur à la faculté de médecine de l'Université d'Amsterdam. Tulp tient dans ses pinces le fléchisseur commun des doigts. La main du cadavre étant représentée en supination extreme, l'épitrôchlée doit se présenter à la face interne du bras collé au corps, l'épicondyle à la face externe. Or, la partie du coude montrée par le peintre est l'épicondyle.

Rembrandt commet ainsi l'erreur d'insérer le fléchisseur commun des doigts dans l'épicondyle, alors que l'anatomie nous le montre ayant son insertion dans l'épitrôchlée. Pure inadvertence, attendu que le peintre apporte un soin méticuleux à préciser le dessin des tendons fléchisseurs des doigts. L'erreur résulte sans doute de ce que le bras gauche du cadavre, reposant sur la table de dissection, l'artiste eut recours à une pièce préparée. Dans ce cas seulement pouvait se voir le membre de manière que l'épitrôchlée surgit concurremment avec une supination de la main, chose impossible d'une extrémité adhérente au tronc.

Vertaling:

Het schilderij is zo bekend dat het niet nodig is een beschrijving te geven. Staat u mij echter toe hier een opmerking te plaatsen; deze opmerking komt van mijn geleerde vriend dr. Wertheim Salomonson, professor aan de Faculteit der Geneeskunde van de Universiteit van Amsterdam. Tulp houdt de gemeenschappelijke buiger van de vingers in zijn tang. Omdat de hand van het lijk in extreme supinatie wordt weergegeven, moet de epitrochlea (epicondylus medialis, KS) zich aan de binnenkant van de arm, die aan het lichaam vastzit, presenteren, de epicondylus (epicondylus lateralis, KS) aan de

buitenkant. Het door de schilder getoonde deel van de elleboog is echter de epicondylus (lateralis).

Rembrandt maakt dus een fout door de gemeenschappelijke buiger der vingers aan de epicondylus (lateralis) te laten aanhechten, terwijl de anatomie ons laat zien dat de insertie aan de epitrochlea (epicondylus medialis) plaatsvindt. Pure onoplettendheid, aangezien de schilder nauwgezet het patroon van de buigpezen der vingers laat zien. De fout is ongetwijfeld een gevolg van het feit dat de kunstenaar voor de linkerarm van het lijk dat op de snijtafel rust, een geprepareerd lichaamsdeel gebruikte. Alleen in dit geval kon het lidmaat zo gezien worden dat de epitrochlea (epicondylus medialis) daar in combinatie met een supinatie tevoorschijn komt, iets dat onmogelijk is als de extremitet aan de romp vastzit.

Gevolgen

Het was de eerste keer dat deze fout werd opgemerkt. Het heeft sindsdien zeer veel pennen in beweging gebracht, in binnen- en buitenland, waarvan we hier slechts enkele aanhalen.⁷⁻⁹ Uiteindelijk heeft een onderzoeksgroep uit de afdeling plastische chirurgie van het Universitair Medisch Centrum Groningen in 2006 uitsluitsel gegeven. Daartoe werd de linker onderarm van een kadaver ontleed en de verschillende stadia van ontleding werden vergeleken met het spierpatroon in het schilderij. Dit alles werd vastgelegd in fraaie detailopnamen. Hun conclusie was dat de anatomische kenmerken van het schilderij niet konden worden gereproduceerd.¹⁰ Wertheim Salomonson had dus gelijk.

Iconografie

Rembrandt was geen medisch illustrator á la de bekende tekenaar en chirurg Frank Netter (1906-1991).¹¹ Zijn schilderij was ook niet bedoeld als wetenschappelijke illustratie. Maar hoe moeten we het schilderij met Tulp dan interpreteren? Rembrandt wordt wel gezien als de laatste renaissanceschilder die zich nog verbonden voelde met de thematiek en symboliek van de vroege renaissance.¹² Naar de geest van die tijd overheersen andere iconografische kenmerken het beeld van het schilderij. Het is een emblematisch (zinnebeeldig) groepsportret, waarbij het menselijk lichaam gezien wordt in het licht van de Goddelijke voorzienigheid. Centraal in het beeld staat de menselijke hand, die zo ingenieus geconstrueerd is door de Schepper, dat hij kan dienen als hulpmiddel voor de chirurg. De hand als het instrument der instrumenten.^{8,13-15}

Tulp spreekt in zijn Observaciones medicae herhaaldelijk over "impervestigabilis Dei omnipotentia providentia", de onnaspeurbare overal aanwezige voorzienigheid Gods. Of de eerdergenoemde gebruikers van de metafoor het ook zo bedoeld hebben is de vraag. ■

Kees Simon en Frans Zonneveld

Literatuur

1. Wagenveld Ivo, Weustink Annick. Postmortale radiologie: ervaringen uit het Erasmus MC. Memorad 2018;23(4):21-3.
2. Dijke Kees van. Radiologen zijn kunstenaars met woorden.... Memorad 2018;23(4):25.
3. Smits M., Het Beeld dat Telt (Inaugurale rede). 2019. <https://youtu.be/NuPW2FBd6p0>
4. Krestin G. P., Afscheidsrede. 2022.
5. Goldwyn Robert M. NICOLAAS TULP (1593–1674). Med Hist 1961;5(3):270-6. 10.1017/S0025727300026405
6. Biema Ed. van, L'histoire d'un chef-d'oeuvre. Bruxelles: P. Weissenbruch, 1900.
7. Querido A. De anatomie van de anatomische les. Oud Holland 1967;82(3):128-36.
8. Schupbach William, Paradox of Rembrandt's anatomy of Dr Tulp. London: Wellcome Institute for the History of Medicine, 1982.
9. Lindeboom G. A. Ontleedkundige fouten op Rembrandt's Anatomische Les? Ned Tijdschr Geneesk 1976;120(2):71-3.
10. Ijpma F.F.A., Graaf R.C. van de, Nicolai J.P.A., Meek M.F. De anatomische les van dr. Nicolaes Tulp door Rembrandt (1632) en de bevindingen bij de dissectie van de onderarm van een kadaver: anatomische discrepanties. Ned Tijdschr Geneesk 2006;150:2756-65.
11. Netter F. M., Friedlaender G. E. Frank H. Netter MD and a brief history of medical illustration. Clin Orthop Relat Res 2014;472(3):812-9. 10.1007/s11999-013-3459-8
12. Association of Print Scholars, Rembrandt: The Last Renaissance Artist : Lecture by Catharine Scallen. 9 december. 2022. <https://printscholars.org/rembrandt-the-last-renaissance-artist/>
13. Kemp Martin. Style and non-style in anatomical illustration: From Renaissance Humanism to Henry Gray. J Anat 2010;216(2):192-208. 10.1111/j.1469-7580.2009.01181.x
14. Afek A., Friedman T., Kugel C., Barshack I., Lurie D. J. Dr. Tulp's Anatomy Lesson by Rembrandt: the third day hypothesis. Isr Med Assoc J 2009;11(7):389-92.
15. Stafford Barbara Maria, Body criticism : imaging the unseen in enlightenment art and medicine. Cambridge, Mass ; London: The MIT Press, 1991.